

Pratarmė

2017 metais buvo švenčiama Reformacijos 500 metų sukaktis. Visus metus įvairiose Lietuvos mokslo ir švietimo institucijose, bibliotekose, muziejuose vyko šiai sukakčiai skirtos konferencijos, seminarai, diskusijos, buvo organizuojamos parodos, skaitymai, koncertai. 2018 metais gerokai kukliau, bet su ne mažesniu tyrėjų pietetu minėtas Lietuvių kalbos seminaro Karaliaučiaus universitete įkūrimo 300 metų jubiliejus. Abi šios sukaktys tapo akstinu gręžtis į Prūsijos Lietuvos lituanistinių palikimą. Nauja archyvine medžiaga buvo papildyti Karaliaučiaus ir Halės Lietuvių kalbos seminarų tyrimai, o 2017 metų pabaigoje, gruodžio 1–2 d., Lietuvių kalbos institute vykusi tarptautinė mokslinė konferencija „Modernybės ir tradicijos sampyna: surinkimininkų judėjimas Mažojoje Lietuvoje“ atskleidė naujas su neopietistiniu judėjimu Prūsijos Lietuvoje susijusios lietuvių raštijos tyrimų galimybes.

Pietizmo idėjos Karaliaučių ir Prūsijos Lietuvą XVIII amžiaus pradžioje pasiekė iš Halės. Religinį atsinaujinimą skelbusio judėjimo atstovų veikla tapo reikšmingu lietuvių kultūros ir raštijos raidos postūmiu: pietistų iniciatyva įkurtų Lietuvių kalbos seminarų Karaliaučiaus (1718) ir Halės (1727) universitetuose auklėtiniai dirbo kunigų padėjėjais ir mokytojais lietuviškose Rytų Prūsijos parapijose, aktyviai įsijungė į lietuviškų raštų rengimo darbą. XVIII amžiaus antrojoje pusėje Prūsijos Lietuvoje ėmęs formotis pietistinės pakraipos surinkimininkų judėjimas, kuris, nors tiesiogiai ir nebuvo susijęs su Halės pietizmu, tačiau, be jokios abejonės, bent savo kilties pradžioje, patyrė ir jo idėjų įtaką. Tolimesnė surinkimininkų judėjimo raida – surinkimai ypač išpopuliarėjo XIX amžiuje ir gyvavo iki pat Antrojo pasaulinio karo – leidžia kalbėti apie savitą religinio atgimimo sąjūdį, esmingai lėmusį krašto gyventojų gyvenimo sanklodą, elgesio normas, kultūrinę raišką. Išaugęs religinis įkarštis, bendruomeninės ir individuālios maldingumo praktikos itin paskatino lietuviškų religinių raštų leidybą.

Šis Prūsijos Lietuvos raštijos tyrimams skirtas tomas pradedamas straipsniais, skirtais Lietuvių kalbos seminaro Karaliaučiaus universitete 300 metų jubiliejui.

Onos Aleknavičienės straipsnyje „Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: 1718–1723 m.“ tiriamas pradinis Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro etapas – jo veikla 1718–1723 m. Remiantis pirmojo seminaro vadovo Henriko Lyzijaus (Heinrich Lysius, 1670–1731) laiškais Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I (1688–1740) ir Halės universiteto profesoriui Augustui Hermannui Francke’i (1663–1727), karaliaus reskriptaais dėl švietimo sistemos gerinimo Prūsijos Lietuvoje, kitais archyviniais dokumentais bei antriniais šaltiniais, analizuojama seminaro istorija pirmaisiais penkeriais metais. Atkuriamą chronologiją nuo steigimo idėjos 1718 m., realios veiklos pradžios, jos nutrūkimo ir galiausiai atkūrimo 1723 m. Straipsnyje parodoma, kaip Lyzijaus vadovaujamas seminaras veikė, nustatomos veiklos nutrūkimą ir atkūrimą lėmusios priežastys. Vertinant seminaro veiklą socio-kultūriniu aspektu, išryškinama pietistų ir liuteronų ortodoksų konkurencijos įtaka švietimo ir kultūros procesams XVIII a. 2–3-iajame dešimtmetyje.

Birutės Triškaitės straipsnyje, remiantis Lenkijoje, Olštyno valstybiniame archyve (Archiwum Państwowe w Olsztynie), saugomu dokumentu – dešimties Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto studentų 1723 m. lapkričio 4 d. laišku karaliui Frydrichui Vilhelmui I, pateikiama naujų duomenų apie Lietuvių kalbos seminaro veiklos detales po jo atkūrimo 1723 metais, seminaro vadovu paskyrus Johaną Jakobą Kvantą (Johann Jacob Quandt, 1686–1772). Straipsnyje aptariamos seminarą 1723 metų žiemos semestrą lankiusių studentų biografijos, jų indėlis į lituanistinę veiklą. Septynių teologijos studentų dalyvavimas Lietuvių kalbos seminare dokumentuotas pirmą kartą. Laiškas, parašytas Petro Gotlybo Milkės (Peter Gottlieb Mielcke, 1695–1753) ranka, netiesiogiai byloja, kad Milkė jau 1723 m. mokė Lietuvių kalbos seminare, tad jis laikytinas pirmuoju *atkurtojo* seminaro docentu. Straipsnyje publikuojama dokumento faksimilė, perrašas, vertimas su tekstologiniais ir dalykiniais komentarais.

Christiane’ės Schiller straipsnyje „Halės pietizmo įtaka Prūsijos Lietuvoje“ analizuojama Augusto Hermanno Franke’ės iniciatyva 1727 metais Halėje įkurto Lietuvių kalbos seminaro veikla ir jo auklėtinių įtaka, vykdamas švietimo ir bažnytines reformas XVIII amžiuje Prūsijos Lietuvoje. Halės absolventai, pasklidę lietuviškose Rytų Prūsijos parapijose, reikšmingai prisidėjo prie lietuvių kalbos išlaikymo mokyklose ir bažnyčioje. Halės absolventų įkvėpti Fabionas Ulrichas

Glazeris (Fabian Ulrich Glaser, 1688–1747) ir Jonas Berentas (Johann Behrend, 1691–1749) išvertė į lietuvių kalbą giesmių iš pietistinių Johanno Anastasio Freylinghauseno (1670–1739) ir Georgo Friedricho Rogallio (1701–1733) giesmynų. Šių giesmių įtraukimas į oficialųjį lietuvių giesmyną 1745 metais paskatino tolimesnį pietistinių giesmių plitimą Prūsijos Lietuvoje.

Dariaus Barasos straipsniuose pristatomi istoriografiniai surinkimininkų judėjimo tyrimai. Straipsnyje „XIX a. religinio prabudimo judėjimai Europoje ir surinkimai Prūsijos Lietuvoje“, remiantis nauja archyvine medžiaga, aptariamos galimos surinkimininkų judėjimo sąsajos su kitais XIX amžiuje Europoje išplitusiais neopietistiniais sąjūdžiais. Straipsnyje „Maldininkai Prūsijos Lietuvoje: masiškas, išplitimas ir įvaizdis XIX a. trečiame dešimtmetyje“, remiantis Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz zu Berlin; GStA PK) surasta 1823 m. Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, analizuojami surinkimininkų paplitimo, gyventojų įsitraukimo į judėjimą, jų veiklos ir įvaizdžio klausimai. Nustatyta, kad XIX amžiaus trečiame dešimtmetyje Prūsijos Lietuvos parapijose surinkimininkai sudarė apie 2–4 procentus visų gyventojų, didžiausia surinkimininkų koncentracija buvo Ragainės, Naujosios, Labguvos, Stalupėnų, Įsručio bažnytinėse inspekcijose. Ataskaitoje minimos iki šiol nežinotų sakytojų pavardės, nurodytos jų veiklos vietos. Dokumente pateikti surinkimininkų vertinimai priklausė nuo ataskaitas rengusių parapijų kunigų nusistatymo: vieni surinkimininkus, jų maldingumą ir dorą gyrė, kiti liko jiems visiškai abejingi, dar kiti buvo nusiteikę aiškiai priešiški ir surinkimininkus bei jų veiklą vertino griežtai neigiamai. Tomo publikacijų skyriuje skelbiama Dariaus Barasos parengta šios Karaliaučiaus konsistorijos ataskaitos faksimilė, perrašas ir vertimas į lietuvių kalbą su tekstologiniais ir dalykiniais komentarais.

Trys tome publikuojami straipsniai yra skirti surinkimininkų raštijos tyrimams.

Žavintos Sidabraitės ir Kotrynos Rekašiūtės straipsnyje „Kai kurios surinkimininkų literatūros formavimosi Prūsijos Lietuvoje tendencijos: sąsajos su vakarietiška tradicija ir lokalinės inovacijos“ pristatomos pietistinio pobūdžio literatūros lietuvių kalba leidimo ištakos, sąsajos su vokiška pietistinės literatūros tradicija, analizuojama tolesnė surinkimininkų literatūros raida, žanrinė įvairovė. Atkreipiamas dėmesys, kad XIX–XX amžiaus pradžioje į literatūros rengimo darbą vis drąsiau įsijungiant pasauliečiams – daugiausia mokytojams

ir ūkininkams, stiprėjo liaudinis surinkimininkų literatūros pobūdis. Būtent tokia literatūra atitiko neišsilavinusio skaitytojo lūkesčius tiek turinio, tiek estetiškos raiškos požiūriu, skatino skaitymo pomėgio formavimąsi ir vis dažniau tapdavo surinkimininkų kasdienybės dalimi.

Ingos Strungytės-Liugienės straipsnyje „Kasdieniai surinkimininkų skaitiniai: Johanno Arndto *Szeßos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma* (1807) ir *Rojaus Darželis* (1807)“ analizuojamos Johanno Arndto (1552–1621) veikalų lietuvių kalba sąsajos su 1733 metais Karaliaučiuje vokiečių kalba išleistas šio autoriaus veikalais *Sechs Bücher Vom Wahren Christenthum* ir *Paradies=Gärtlein*, kuriuos parengė Karaliaučiaus universiteto teologijos profesoriai Georgas Friedrichas Rogallis ir Michaelis Lilienthalis (1686–1750). Straipsnyje keliama hipotezė, kad anoniminė lietuviška pratarmė knygai *Szeßos Knygos apie Tikkra Krikszczonuma* sukonstruota pasitelkiant Michaelio Lilienthalio prakalbą minėtam Karaliaučiaus leidimui ir Viurtembergo pietisto Johanno Albrechto Bengelio (1687–1752) skaitinių *Sechzig erbauliche Reden über die Offenbarung Johannis*, išėjusio Štutgarte 1788 metais (arba kito ankstesnio leidimo), 37 skyriaus atskirus fragmentus.

Mindaugo Šinkūno straipsnyje „Surinkimininkų ir bažnytinių leidinių ortografijos skirtumai Degenų spaustuvės leidiniuose“ pristatoma Degenų spaustuvėje leista lietuviška religinė raštija, analizuojama leidinių ortografija. Palyginus Degenų spaustuvėje leistų surinkimininkų ir bažnytinių spaudinių ortografiją aiškėja, jog šalia tradicinės Mažosios Lietuvos ortografijos susiformavo paprastesnė jos atmaina. Ji atsirado dėl pakitusio knygos rengėjo ir adresato. Tradicinė ortografija, kuria detalai žymėtos fonetinės, prozodinės ir net kai kurios morfologinės kalbos ypatybės buvo patogi vokiečiams kunigams (o prasčiau mokantiems lietuviškai – net ir būtina), tačiau gimtikalbiams lietuviams tokio detalumo nereikėjo. Kirčiavimas ar morfologinio daugiareikšmiškumo atskyrimas tekste šiems skaitytojams neturėjo reikšmės, o spaustuvei tokia supaprastinta rašyba, žinoma, buvo didelis palengvinimas.

Jubiliejiniai Reformacijos metai, Lietuvių kalbos seminaro Karaliaučiaus universitete metinių minėjimas tapo reikšminga paskata įvairių sričių tyrėjams – kalbininkams, istorikams, literatams – sutelkti jėgas ir paskelbti reikšmingų, naujais archyviniais atradimais grįstų Prūsijos Lietuvos lituanistinio paveldo tyrimų, kurie, tikime, taps ateities įžvalgų pagrindu.